
SZARAJEVÓTÓL TRIANONIG

Az első világháború és következményei a Horthy-korszak középiskolás történelemtankönyveiben

KATONA ANDRÁS

Ferenc Ferdinánd, az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse és felesége elleni világháborúhoz vezető szarajevói merénylettől a „nagy háborút” Magyarország számára véglegesen lezáró trianoni békediktátumig alig hat év telt el csupán. Ez a fél tucat esztendő, főleg annak lezárása azonban meghatározta egész XX. századi történetünket, és hatása nem halványul el az új évezred kezdetén sem. Ez az írás azt vizsgálja a két világháború közötti reprezentatív középiskolai tankönyvminta segítségével, hogyan jelenítették meg és értékelték 1920 és 1944 közötti történelemtankönyveink ennek a néhány nagyon fajsúlyos évnek a számunkra tragikus históriáját. Főleg az érettségi előtti VIII. osztályos oknyomozó magyar történeteket vizsgáltuk, de elemeztünk VI–VII. osztályos egyetemes történeti könyveket is, sőt néhány esetben kitekintünk a III. osztályosoknak (mai 7.-es korosztály) szóló, elbeszélő jellegű történelemkönyvekre is. A felhasznált több mint egy tucat tankönyv csaknem fele a rendelkezésre álló – adott kort vizsgáló – középiskolai egyetemes és magyar történeti tankönyveknek. Köszönet illeti az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Tankönyvtárát, személy szerint Jáki Lászlót és Szabó Károlyt, hogy ezeket a munkákat rendelkezésre bocsátották.

A KLEBELSBERGI KULTÚRPOLITIKA JEGYÉBEN

A korszakot a középiskolai törvények (1924, 1934) bontják kisebb egységekre. Ennek megfelelően *Unger Mátyás* három alfejezetben tárgyalta az időszakot: 1919–1924; 1924–1943, 1934–1945.¹ (Az ő időtálló gondolatait végig beiktattuk a tanulmányba.) Mi ettől eltérően a két legjelentősebb magyar kultuszminiszter (Klebsberg Kunó és Hóman Bálint) működésének „fonalára felfűzve” két részben tárgyaljuk az egész Horthy-korszakot. Tehetjük ezt azért is, mert az általuk képviselt két markáns oktatáspolitikai jellemzi a világháborúk közti magyar történelmi periódust.²

A Klebsberg-féle kultúrpolitika jellemzésénél elsősorban a *neonacionalizmust* kell kiemelnünk. Szakított azzal a felfogással, hogy 1920-ban ott folytathattuk, ahol

1 Unger Mátyás (1976): *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Tankönyvkiadó, Budapest. 83. p.

2 Mann Miklós (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. OPKM, Budapest. 26. és 79. p. szerint nacionalizmus, konzervatív reform (Klebsberg) és nemzetnevelés (Hóman Bálint), bár ez utóbbi fogalmat mi inkább Imre Sándor nevéhez és munkásságához kapcsoljuk.

1918-ban abba hagytuk, de nem szakított a nacionalizmussal. Mit jelent ez a fogalom? Magának Klebelsbergnek a meghatározása szerint „a pozitív, az aktív, a produktív, a konstruktív emberek szolidaritását jelenti, a munkás, az alkotó emberek szent összefoglalását a rombadőlt haza újjáépítésének nagyszerű munkájában; öntudatos összefogást a kritika túltengésével, a hiperkritikával s általában a negatív emberekkel szemben.”³

A történeti jog fegyverének felhasználása immár nem a nagy magyar állam jogainak kiterjesztését szolgálta, hanem a területi integritás helyreállításáért folytatott harcot. A szekularizálódóban levő századfordulós nacionalizmus pedig ismét a vallásban talált szövetségesre. Változtak a történeti példák is. A korábban csak szordínóval emlegetett 1848/49 a nemzeti érzés legfőbb példatárává vált, a világháborúval egyetemben, háttérbe szorítva például a Rákóczi-szabadságharcot.

Szólni kell még e rövid összefoglalóban is Klebelsberg *kultúrfölény elméletéről*. „A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti nagygyá... Így született meg a kultúrfölény programja, attól a politikai megfontolástól vezetve, hogy lefegyverzetten is az Árpád szerezte földön maradassunk, és egyszer, **megengedett eszközökkel** az elvesztett visszaszerezzük.”⁴ A „kultúrák harca” elég divatos téma volt annak idején Európában. A modern művelődés a „Gróf” szerint kétféle volt veszélyben. A proletariátus oldaláról, amely a testi munkát a szellemi fölébe helyezte; illetve, hogy alulmaradunk a „kultúrák háborújában”. Mindenekelőtt tehát „szellemi és erkölcsi túlsúlyt” kell biztosítanunk a szomszéd népekkel, a nemzetiségekkel való küzdelemben. Ez csak a néptömegek általános kultúrszintjének emelésével és az „elit” képzetével (új elem) képzelhető el.

Ez utóbbit kívánta megoldani Kornis Gyula államtitkár iskolapolitikája. Ennek kiépítésében a fő cél a társadalmi egyensúly biztosítása, s lényege a „suum cuique” elv volt, azaz tanuljon mindenki a maga iskolájában.⁵ Ez új középiskolai törvényt (1924: XI. tc.) és új tantervet (1924: gimnáziumi, 1925: népiskolai, 1927: polgári iskolai) igényelt. Ezek jegyében újultak meg a tankönyvek is. Belőlük, valamint az ezt megelőző, 1920 és 1924 közötti átmeneti időszak tankönyveiből szemlélünk a továbbiakban témáink szempontjai szerint.⁶

3 Idézi: Kornis Gyula (1930): *Kultúra és nemzet*. Tanulmányok. Franklin Társulat, Budapest. 43.

4 Klebelsberg Kuno (1959): Az a sokat emlegetett kultúrfölény. *Pesti Napló*, 1929. augusztus 4. In: *Nevelés-politikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából (1919–1931)*. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Simon Gyula. Tankönyvkiadó, Budapest. 53. (Kiemelés tőlem: K. A.)

5 Katona András (2007): Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából V. A Horthy-korszak történelemtanítása (1920–1944). *Tanári Kincsestár. Történelem. Raabe Kiadó Kft.* 8. évf. I. 1.53. nyomán.

6 A korszak tankönyveiről: Albert B. Gábor (2013): A Mika-Marczinkó-tankönyvek. *Történelemtanítás, (XLVIII.) Új folyam*, 4. 3-4. sz. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/albert-b-gabor-a-mika-marczinko-tankonyvek-04-03-06/> (hiv. a. 04-03-06) (Letöltve: 2014.09.22.)

A világháború

Azt már Unger Mátyás kimutatta,⁷ hogy a „nagy háború” utáni első tankönyvek sehogy,⁸ vagy csak részben regisztrálták a sorsdöntő változásokat, amelyek a szomorú évtizedforduló táján végbementek. Takáts György volt az első, aki egy-egy bő oldalban írt a világháborúról és a „legutóbbi események”-ről, mely szövegbe Horthy Miklós kormányzóvá választása még belefért, de a trianoni békeszerződés megemlézése már nem.⁹ Az ehhez csatlakozó *Magyarország jelen gazdasági és művelődési állapotának ismertetése* című, mintegy 20 oldalas összefoglalás is az integer Magyarországról szólt, gondosan átszöve a történeti jogra és a területi egység földrajzi determináltságára vonatkozó megállapításokkal.¹⁰ Jászai Rezsőnek Balanyi György által kiegészített könyve¹¹ már mutatott szemléletbeli változást, de koncepcionális változásokat csak a Takáts-¹², illetve a Takáts – Koczogh-féle¹³ egyetemes történelmi tankönyvekben találunk.

Ezek a tankönyvek eseménytörténetet még alig tartalmaztak, érveket viszont bőséggel kínáltak a világháború megítéléséhez. A háborús felelősséget például egyértelműen az antant hatalmakra hárították. „A világháború fölidézésében Oroszország, Franciaország és Anglia a főrészesek.” A franciákat a németekkel szembeni gyűlölet motiválta az 1870-es sedani vereség és az Elzász-Lotaringia elvesztése miatti reváns eszméje miatt; az angolok a német ipar és flotta fejlesztése miatt féltették hegemoniájukat; míg az oroszok hatalmi vágyai a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére irányultak, balkáni politikájuk eszközeként a szerbeket felhasználva, és a pánszlávizmussal lázítva a Monarchia ellen annak szláv nemzetiségeit.¹⁴ Ehhez járult még „Japán, amely a németek Csendes-óceáni birtokaira vágyott.”¹⁵ „Természetesen” a háború kirobbanásáért is az antant hatalmak a kárhoztathatók: „Pétevárrott és Párizsban már évek óta számítottak és készültek a háborúra... tehát nem a háború elkerülésére, hanem pusztán olyan helyzet előidézésére törekedtek, hogy Németország

7 Unger (1976) 115-116.

8 „Az a rettenetes történelmi csapás, mely sújtotta hazánkat, csak ideig-óráig tarthat. A magyarság megtörhetetlen őseje, a földnek természetes törvényszerű következményei újból visszaállítják az egykori magyar királyságot.” (Ujházy László /1920/: *A magyar nemzet történelme. Középkor. alsó oszt. 2. rész. 4. oszt. 4. kiadás.* Szent István Társulat, Budapest. 116.) Idézi: Unger (1976) 115. Az Ujházy-féle tankönyv végén továbbra is megtalálható a Monarchiát bemutató összefoglalás, „*Magyarország és Ausztria jelene*” címmel.

9 Takáts György (1921): *A magyar nemzet története. Gimnáziumok, reáliskolák és leánygimnáziumok VIII-ik osztálya számára.* Harmadik, átdolgozott kiadás, Atheneum, Budapest. 189-191. (6. a világháború és a legutóbbi események)

10 Unger (1976) 116.

11 Jászai Rezső (1924): *Magyarország története a mohácsi véstől napjainkig. A középkorok IV. osztálya számára.* Kieg. Balanyi György. 4. kiadás, Lampel, Budapest.

12 Takáts György (1923): *Egyetemes történelem. 3. rész. Az újkor története a Pragmatica Sanctiótól napjainkig. Leánygimnázium VII. oszt. Atheneum, Budapest.*

13 Takáts György – Koczogh András (1924): *Egyetemes történelem. A gimnáziumok és reáliskolák használatára. III. rész. Az újkor története a vesztfáliai békekötéstől napjainkig. A gimnáziumok és reáliskolák VII. osztálya számára.* Atheneum, Budapest.

14 Takáts (1923) 189-190. és Takáts – Koczogh (1924) 197-198.

15 Ujházy László (1927): *A magyar nemzet oknyomozó történelme. Középkorok VIII. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest. 299.

tűnjék fel támadó félnek.” Ezt aztán a német diplomácia „nehézkessége miatt” sikerült elérniük, holott Németország „saját biztonsága érdekében... **kénytelen volt** megüzenni a háborút”.¹⁶

Az érvek másik csoportja a *legyőzetlenség* látszatát igyekezett kelteni. „Ebben a háborúban nem voltak sem győztesek, sem legyőzöttek.” Bizonyosságul azt említették, hogy a háború végén a „legyőzött” felek tartották hatalmukban a „győztesek” területének jelentős részét.¹⁷ Mivel a vereséget mégsem lehetett teljességgel tagadni, ezért meg kellett magyarázni. Erre szolgált a németek „*Dolchstoß*”-*elmélete*,¹⁸ mely szerint a háterszág összeomlásáért különböző baloldali „szélsőséges elemek”, az „ipari munkásság”, a „defetista szellem” felelősek, melyet „bomlasztó irányú újságok is terjesztettek”.¹⁹ A *Takáts–Koczogh* szerzőpáros így értékelt: „A világháború sorsa nem a harctéren dőlt el. Az antant hatalmak nem **fegyverrel** győztek, hanem a központi hatalmak kimerülésük következtében voltak kénytelenek békét kötni.”²⁰ Érdekes és plasztikus *Domanovszky Sándor* kiskamaszoknak szóló leírása: „A négyéves küzdelemben a központi hatalmak körül voltak zárva. Mint egy ostromlott várban, maguknak kellett gondoskodniuk a rengeteg mennyiségű hadiszer gyártásáról és saját terményeikkel kellett élelmezniük a hadseregen kívül nagyszámú lakosságukat is.”²¹

Természetesen a magyarság is ártatlan volt a háborúban ezen első értékelések szerint, hiszen nem „a magyar nemzet” akart hódítani, mégis „teljes vitézséggel küzdött nemcsak hazájáért, hanem Ausztria védelmében is”.²² *Domanovszky* leírása itt is láttató erejű: „A magyar katona fényesen megállotta helyét szövetségesei oldalán. Már a háború elején nagy hírt szereztek huszárjaink: a vörös ördögök. Galícia homokos síkjain, a Kárpátokban, a Doberdón és az Alpokban, még Verdunnél és Szíriában is vitézül küzdöttek.”²³ Más tankönyvírók is „teljesen elfogulatlanul” megállapították, hogy „A magyar katonák bátorság és vitézség dolgában mindenütt méltónak bizonyultak világhíres őseikhez.” „Nemegyszer döntő módon befolyásolták a háború menetét.”²⁴ (Przemysl, Limanova, a kárpáti harcok, Doberdo és az Isonzofront volt erre a leggyakoribb példa.) „A hadvezetés ügytelenségét és a harcok elkese-redettségét egyaránt nekünk kellett megszenvednünk.” A mi bukásunkat is „benső frontunk összeomlása idézte föl.”²⁵

16 Jászai – Balanyi (1924): 121-122. Idézi: Unger (1976): 119. (Kiemelés tőlem: K. A.)

17 Takáts (1923): 126. Idézi: Unger (1976): 119.

18 Ún. tórdőfés-legenda.

19 Unger (1976): 119.

20 Takáts – Koczogh (1924): 202. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

21 *Domanovszky Sándor* (1926): *Magyarország története a középiskolák III. osztálya számára*. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízásából. Egyetemi Nyomda, Budapest. 203.

22 Takáts (1921) 190.

23 *Domanovszky* (1926) 203-204.

24 Jászai – Balanyi (1924) 123. Idézi: Unger (1976) 119.

25 Jászai Rezső – Balanyi György (1931): *Magyarország története. A fiúközépiskolák VIII. osztálya számára*. Lampel, Budapest. 200-201.

Az őszirózsás forradalom és a Magyarországi Tanácsköztársaság

A világháborút követő őszirózsás forradalmat és a Magyarországi Tanácsköztársaságot (továbbiakban tanácsköztársaság) eleinte még röviden tárgyalták, de egyöntetűen elítélték a tankönyvek. A hangjuk azonban némileg mérsékeltebb a korabeli politikusok és publicisták (például a Néptanítók Lapja politikai cikkei) írásaihoz képest, bár egyértelműen elutasító. Érvényesült ebben a történész *Szekfű Gyula* hatása is, aki szerint 1918-at „csak a szél” fújta ide, még „negatív gyökere” sincs. Szerinte 1918 előkészítői gyökértelen polgári radikálisok, zsidó újságírók, a proletárdiktatúra vezetői pedig „az ázsiai-orosz bolsevizmusnak Magyarországra küldött ügynökei”²⁶ voltak. A tankönyvekben bizonyos terminológiai bizonytalanság is megfigyelhető az események tárgyalása során. *Takáts György* került az egyértelmű állásfoglalást („Négy és fél hónapi szánalmas vergődés után Károlyi lemondott s 1919. március 21-én éjjel a hatalmat a kommunista vezéreknek adta át, akik a mit sem sejtő országot másnap reggel a **proletárdiktatúra** kihirdetésével lepték meg.”²⁷) Balanyi György *Forradalom és bolsevizmus* címmel két forradalomról ír, de előbukkan olyan vélemény is, hogy az októberi egy teljes összeomlás, a márciusi pedig kommunista puccs volt.²⁸

A tankönyvírók Károlyiék számlájára írták a „benső front összeomlását”; Tisza István meggyilkolását, „akinek hatalmas kezétől félték”; az önvédelem teljes feladását, mert a „Katonaságnak, polgári lakosságnak egyaránt megtiltották, hogy a betolakodó ellenség ellen védekezzenek”.²⁹ Balanyi különösen elítélte Károlyi kritikátlan antantbarátságát, pacifizmusát, nemzetiségi politikáját egyaránt, melyek következtében a „Károlyi-párt súlytalanná vált. ..., a szocialisták maradtak a porondon”, akik a Vix-jegyzőék átvétele után gyűjtőfogházba zárt „veszedelmes ellenfelek”-kel összefogva, „egyik napról a másikra” kikiáltották a tanácsköztársaságot.³⁰

Az eszmei háttér bemutatása szempontjából igen plasztikus *Ujházy László* könyvének terjedelmes leírása, más kérdés, hogy ez mennyire lehetett tanulható: „A magyar forradalom abból a talajból sarjadt ki, amelyet a **destruktív elemek** évek hosszú sora óta kényszerítettek elő számára. Az a rendszeres izgatás, amelyet a **szabadkőműves páholyok** és a **szociáldemokrata szakszervezetek** a tudomány, a sajtó, az iskola és irodalom évtizedeken át szinte akadálytalanul folytattak, egyház és állam, tekintély és hagyomány, társadalom és gazdasági rend ellen, mérhetetlen károkat okozott az emberek vallásos és nemzeti érzésében, polgári és politikai erkölcsében. És akit nem tudott megosztani a destrukció, azt megtevesztették politikai jelszavak, a békével

26 Szekfű Gyula (1923): Az utolsó fejezet. *Napkelet*, 1. évf. 4. sz. 304.

27 Takáts (1921) 191. (Kiemelés az eredeti szövegben.) Itt jelenik meg az önkéntes „hatalomátadás” toposza, amely a második világháború utáni szocialista rendszerben is továbbélt, igaz, ott pozitív előjellel.

28 Takáts – Koczogh (1924) 166. lábjegyzete szerint: „Teljesen hibás a nálunk 1919. március 21-től augusztus 1-ig dühöngött proletárdiktatúrát kommun-nak nevezni. Nálunk nem a községtanács (commune), hanem a szakszervezetek felfegyverzett kommunista proletárdiktatúrája vitte a hatalmat. ... más a commune és más a kommunizmus.” (Kiemelés az eredeti szövegben.)

29 Takáts – Koczogh (1924) 205. (Ráadásul az idézett tankönyvben ez a mondat végig kiemelt szöveg!)

30 Jászai – Balanyi (1924) 125. Idézi: Unger (1976) 120.

való hitegetés, vagy egy jobb jövőnek csalóka képe, amelyet lelkiismeretlen demagógok rajzoltak a könnyen hívó és nem gondolkodó tömegek elébe.”³¹

A tanácsköztársaság és következményei időszakát Takáts summásan így jellemezte: „A bolsevisták négy és fél hónapig dúló rémtettei s a három és fél hónapig tartó oláh megszállás teljesen lezüllesztették, kifosztották, tönkretették országunkat.”³² *Balanyi György* ennél már jóval konkrétabb. Szól a magántulajdon elvének megszüntetéséről, hozzátéve, hogy „a kisbirtokot viszont feltűnően kímélte, mert számított a kisgazdák tömeges csatlakozására.” A tömegbázis kérdéséhez még hozzátette, hogy a Lenin-fiúktól „megfélemlített polgárság csak kénytelenségből tűrt”, de „a proletárság körében sem találtak feltétlen tetszésre”. A fegyelmezetlen hadsereg Stromfeld személyében „arra való embert” talált, hogy így az általa vezetett „új proletársereg azután, melyet részben már erős nemzeti érzés hevített, könnyűszerrel legyőzte” az – igaz cseh (és nem román) – ellenséget. Mivel azonban Clemenceau visszaparancsolta őket, a románok levették a tanácsköztársaságot.³³ Ehhez képest a Takáts és Koczogh szerzőpáros azt állította, hogy „A magyar nemzet józan gondolkodására vall, hogy a kommunizmus, amely vallást és nemzetet egyformán tagad, nem tudott gyökeret verni a lelkében. [Ezért] 1919. augusztus 1-én a kommunizmus magától összeomlott.”³⁴ Ismét Ujházy László kissé terjedelmesebb jellemzésével zárunk. A proletárdiktatúra „a történelmi fejlődés folyamán kialakult intézményeink megdöntése, a közigazgatás, igazságszolgáltatás, politikai, társadalmi, gazdasági és termelési rend teljes fölforgatása, a magánvagyon, kis- és nagykereskedés megszüntetése, az összes ipari-, bányai- és közlekedési üzemek, színházak, múzeumok, kultúrintézmények szocializálása, a felekezeti és egészségügyi intézmények államosítása. Nagy gondot fordított a tanácskormány az iskolákra is. Valamennyit államosította, és bár a vallás szabadságát meghagyta, a vallásoktatást az iskolákban megszüntette, hogy annál könnyebben a kommunista szellem szolgálatába állíthassa. [...] lefegyverezte a polgárságot, forradalmi törvényszékeket állított föl, föloszlatta az államrendőrséget és pótlására vörös őrséget, az ország védelmére pedig vörös hadsereget szervezett. [...] a tanácsköztársaságnak a dédelgetett proletárokon kívül a zsidóságnak az a része volt feltétlen híve, amely a népbiztonságokban, a tanácsköztársaság számos egyéb intézményeiben, s az új gazdasági rendszerben haszonnal el tudott helyezkedni.”³⁵

Trianon

A két forradalommal (vagy más olvasatban az őszirózsás forradalommal és a kommunista hatalomátvétellel) kapcsolatos fejtegetéseket tehát azzal zárhatjuk, hogy a húszas évek tankönyvei ezeket egy kalap alá véve a háborúvesztés és Trianon okozóinak minősítették, a proletárdiktatúrát pedig mint „a magyar nemzet józan gondolkodásával” ellentétes „kisiklást” ki kell zárni nemcsak történelmünkéből, de a magyar jövőből

31 Ujházy (1927) 316-317. (Kiemelések tőlem: K. A.)

32 Takáts (1921) 191.

33 Jászai – Balanyi (1924) 127. Idézi: Unger (1976) 120.

34 Takáts – Koczogh (1924) 205.

35 Ujházy (1927) 322-323.

is. Az ellenforradalom hatalomra jutásával ezek a könyvek még kevéssé foglalkoztak ezzel. Balanyi az egyetlen, aki önálló alcímben foglalkozik az 1919. augusztus 1-je után történekekkel. A fordulatot azonban egyértelműen pozitívan, de – még – visszafogott hangnemben értékeli. Unger fejtegetése szerint az alapséma a következő: Károlyi tehetetlen volt, „egyetlen ígérését sem teljesítette”, sőt az országot kiszolgáltatta a bolsevikoknak, akiknek „négy és fél hónapig dúló rémtette”, összekapcsolódva „a három és fél hónapig tartó oláh megszállás”-sal végromlásba taszították az országot.³⁶ Ezekhez képest megváltást jelentett – a trianoni békével és annak következményeivel együtt is – „a keresztény nemzeti megújulás kora”.³⁷

Sem a nemzeti hadsereg nem volt még a proletárdiktatúra leverőjeként kiemelve a húszas évek tankönyveiben, sem Horthy szerepe nem eltűzött, csupán megemlítték fővezérségét és kormányzóvá való megválasztását.³⁸ Dicséző jelzőket ekkor még – főleg a Takáts-könyvekben – „hazánk nagy fia, gróf Apponyi Albert” kapott, aki az életéért küzdő nemzet megtestestítője lett.³⁹ Takáts meglehetősen pátoszos felszólítással zárta a témát: „Adja Isten, hogy sokat szenvedett hazánk minél előbb talpraállhasson s nemzetünk ismét elfoglalhassa régi, méltó helyét. Ennek elősegítése céljából valamennyiünknek egyesülnünk kell hazaszeretettel, nemzeti érzésben és kitartó munkában.”⁴⁰

Trianont illetően természetesen nagyon sötét hangulatú leírásokat olvashatunk. Egy általánosabb hangvételű idézve: „Az antant hatalmak olyan „békét” erőszakoltak ránk, amely ezeréves hazánkat nemcsak megcsönkította, hanem életképességétől is megfosztotta.”⁴¹ Egy konkretizáló jellegű pedig így ír: a békefeltételek „[...] megfosztják hazánkat területe és lakossága kétharmadától, elveszik bányáinkat és erdeinket, vasunkat és szénünket, vasutainkat és hajóinkat, magyaroklakta városainkat és falvainkat, idegen iga alá vetnek negyedfélmillió magyart és teljesíthetetlenül súlyos gazdasági kötelességeket rónak ránk”.⁴² Hasonlóan írt valamivel később Balanyi is a békeszerződés ténytiszta ismertetését követően: „Teljesen lehetetlen helyzetet teremtett a békekötés gazdasági tekintetben is. Erdeink, bányáink és ipartelepeink túlnyomó része a megszálló hatalmak kezére került s hegyeink gazdag kincseiből jóformán semmi sem maradt. Folyóinkat és vasútjainkat legtöbb helyen derékba szelték az önkényesen megvont határok, s ezzel egyrészt új határállomások létesítésére

36 Unger (1976) 121.

37 Jászai – Balanyi (1924) 128. Idézi: Unger (1976) 121.

38 Szabó Dezső (1926): *Magyarország története gimnáziumok, reálgimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Franklin, Budapest. 138.; Madai Pál (1926): *Magyarország történelme gimnáziumok, leánygimnáziumok és reáliskolák III. osztálya számára*. Franklin, Budapest. Utóbbinál már azt is megemlíti, hogy a fővezér Szegedről a Dunántúlon át „Budapestre vonult”, de diadalmenetről még szó sincs.

39 Unger (1976): 121. A párizsi főtanács előtti ténykedését Balanyi egy későbbi tankönyvében így írta le: „Gróf Apponyi Albert a legfőbb tanács előtt hiába vetette latba világszerte ismert ékesszólását, hiába hivatkozott az ezeréves birtoklás jogaira, hiába követelt népszavazást az elszakításra ítélt országrészekben, hiába utalt a magyarság megbecsülhetetlen szolgálataira a nyugati kultúra védelmében...” (Jászai és Balanyi (1931) 204.)

40 Takáts (1921) 191.

41 Takáts – Koczogh (1924) 205.

42 Ujházy (1927) 327.

kényszerítették a magyar államot, másrészt vízrajzi tekintetben egészen kiszolgáltattak bennünket ellenséges indulatú szomszédaink kényének.⁴³ Domanovszky leírásának tragikus hangvétele túlszese a fentiekben is: „A vereség, a forradalom, a román csapatok, amelyek a forradalom után az országot megszállták, és a békekötés kifosztották, gazdaságilag tönkretették az országot. Természeti kincseink, a történet megszentelte területeink, kulturális szempontból legvirágzóbb városaink az ellenség kezébe kerültek. E mellett a csapás mellett Mohács is eltöppöl.”⁴⁴

Tankönyveink Trianon világpolitikai előzményeit a francia magatartásban és a szláv követelésekben keresték.⁴⁵ Tükrözik az idézetek a békediktátummal szemben hangoztatott ellenérvek közül hazánk földrajzi⁴⁶-gazdasági egységére, valamint a magyar kultúrfölényre való hivatkozást is. A tankönyvek e tekintetben *Cholnoky Jenő*nek a földrajzi-politikai egybeesésről szóló elméletét⁴⁷ vették alapul.⁴⁸ Döntőek voltak tankönyvíróink érvelésében a történetiek az integer Magyarország megőrzése, illetve visszaállítása vonatkozásában. Ennek egyik fő motívuma volt, hogy hazánk a Nyugat védőbástyája szerepét töltötte be a történelem folyamán, a hatalmas germán és szláv tömb közötti egyensúly biztosítója volt. A másik döntőnek szánt érv annak kimutatása, hogy nemzetiségeink egyike sem őslakos, tehát nem formálhatnak jogot az ország területének egyetlen darabjára sem. Ebben a tekintetben a tankönyvek főleg *Karácsonyi János* munkásságára⁴⁹ támaszkodtak, aki – még a háború alatt megjelent könyvében – azt kívánta bizonyítani, hogy a Kárpát-medence térségére történeti alapon csak a magyar nemzetnek van joga. Elsősorban azért, mert a honfoglalás „más jogának a sérelme nélkül” történt, és – ezt joglelként különösen hangsúlyozta Karácsonyi – a magyar nép „egyetlen, most itt élő nemzet megélhetését se akadályozva szerezte meg Magyarországot.”⁵⁰ Mivel tehát hazánk egyetlen nemzetisége sem őslakos, hanem befogadta őket a magyarság, ezért nem lehet jogcímük az ország területére. Ezt a gondolamenetet vették át a tankönyvírók is. Például Takáts így írt: „Hazánk nemzetiségei közül egyetlen sincs, amely régibb lakója volna ennek

43 Jászai – Balanyi (1931) 205-206. (Tegyük hozzá, apró betűs szövegben.)

44 Domanovszky (1926) 204.

45 „A most lefolyt világháború legrettenetesebb eredménye lett a szláv igényeknek kielégítése.” (Laurentzy Vilmos /1921/: Történelmi érettségi segédkönyv. Rothberger – Weiss Nyomda, Budapest. 14-15.); Magyarországot „azért akarta a francia kormány megnyomortani, mert attól tartott, hogy a jövőben is szövetségese lesz Németországnak”. (Takáts (1923) 126.) Idézi: Unger (1976) 122.

Az ekkor még egyáltalán nem napirenden lévő német szövetséget így vetette fel Szekfű Gyula korábban már idézett írásában: „Mai szorongatásunkból valaha csakis a régi módon, a német Közép-Európával karöltve menekedhetünk, ez a mi történetünk egyik legvilágosabb tanítása.” (Szekfű (1923) 311.)

46 „Nincs még egy olyan ország Európában, sőt a többi világgrészen sem, amelynek földrajzi egysége, vagyis együvértartozása olyan szembetűnő volna, mint hazánké.” (Takáts /1921/ 194.) (Kiemelés az eredeti szövegben.)

47 Cholnoky Jenő (1920): Magyarország földrajzi helyzete. *Néptanítók Lapja*, 54. 48-52. 8-10.

48 Pl. Takáts (1923) 126-127. Idézi: Unger (1976) 122.

49 Karácsonyi János (1916): *A magyar nemzet történeti joga. Hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig*. Szent László Nyomda Rt., Nagyvárád. A háború után is lényegében változatlan tartalommal, de a helyzethez illő módosított címmel adták ki a munkát: Karácsonyi János (1921): *Történelmi jogunk hazánk területi épségéhez*. Szent István Társulat, Budapest.

50 Karácsonyi (1916) 21.

az országnak a magyarnál. [...] Mindebből következik, hogy [...] mostani elszakításuk tehát nem az anyaföldhöz, anyanemzethez való visszacsatolás, [...] hanem erőszakos megcsonkítása annak a földnek, mely nekik századokkal ezelőtt menedéket adott s lehetővé tette, hogy műveltségben összes fajrokonaikat felülmúlhassák.⁵¹ A „bölcst” utókor felvetheti, hogy helyes volt-e az etnikai helyett a történeti jogra való hivatkozás, amely talán valamilyen „kozmetikázást” hozhatott volna a trianoni döntésen, persze ha az nem diktátum lett volna.

A HÓMANI OKTATÁSPOLITIKA IDŐSZAKA⁵²

1932-ben az új irányt hirdető Gömbös-kormány kultuszminisztere – a kor neves történésze, *Hóman Bálint*, aki rövid megszakítással egy évtizedig állt a tárca élén – egy átfogó törvénnyel kívánta az oktatási viszonyokat rendezni. Tervei politikai indíttatásúak voltak. „Egészséges és egyöntetű” világnézeti nevelést akart, mivel úgy látta, hogy a „keresztény-nemzeti gondolat nem tudott diadalmaskodni” sem a „radikális liberális forradalmi”, sem a materialista világnézetten. Ezért a „nemzet” mellett, a „keresztény” helyett a „népi” lett az új jelszó. Ez nagyon jól megfelelt az „egy nevezőre hozás” Gömbös-féle programjának.

Hóman kultúrpolitikájának „a nemzeti élet szintézisének” megteremtése volt az alapvető célja. Ehhez egységes középiskola (a gimnázium) és egységes, valamennyi iskolatípust átfogó tanügyigazgatás (a főigazgatói rendszer) volt szükséges. A nevelés szervezeti egységesítése már eltűrte az egyes iskolatípusok társadalmi funkciójában mutatkozó különbségeket. A gimnázium a „vezetésre hivatottaké”, a többi iskola (líceum, szakiskola, elemi iskola) „az engedelmes szolgálatra készülőké”. Az új kultuszminiszter programjának lényege: egységes középiskola, nevelésközpontú iskola, a „nemzeti” világnézetet formáló tantárgyak jelentőségének további növelése.

1934-ben megszületett harmadik *középiszkolai törvényünk* (1934: XI. tc.), ezúttal mindössze tíz évvel követve az előzőt. Egybevetve azzal, az új törvény megszüntette az 1924-ben kialakított három iskolatípust, gimnázium néven *egységesítette a középiszkolát*; s nem a minőségi követelményt helyezte előtérbe, hanem a kívánt *világnézeti irányultságot*. A Klebelsberg-féle intellektualizmust egy antiintellektuális irányzat váltotta fel, mely a revízióra készülő állam szükségletéhez idomította a nevelési eszményt; nemzeti, faji öntudattal bíró, önfeláldozó, fegyelmezett, de főleg engedelmes tömegembert (Ortega y Gasset!) kellett neveleni.

Az 1934. évi XI. tc. miniszteri indokolása hangsúlyozta, hogy az egységes középiskolában „egységes nemzeti világnézet” kialakítása lehet csak a cél. „A középiszkolai műveltség legjelentősebb vonása nemzeti jellege” kell, hogy legyen. Ettől kezdve a „tanítás középpontjában nem a humanisztikus vagy természettudományos, hanem a legtágabb értelemben vett nemzeti tárgyak állnak...”, s a „nemzeti tárgyaknak

51 Takáts (1921) 199-200.

52 Katona (2007) 8. nyomán.

a tanítás középpontjába való beállítása pontosan megfelel annak a kiemelkedő, sőt elsődleges szerepnek, amit a középiskolában a tanítás mellett a nevelésnek kíván juttatni.⁵³

A középiskolai törvény – az előzőhöz hasonlóan – külön is foglalkozott a történelemtanítással: „...a német-osztrák iskolarendszerben nemzeti tárgyként tanított világtörténetnek, helyesebben a német-római birodalom körül forgó európai történetnek háttérbe kell vonulnia a nemzeti történet alaposabban kiépített tantárgya mögé. A nemzeti történetet kell bővebben és részletesebben tanítani, mindenkor kapcsolatban a magyar történet szinkronisztikus háttéréül szolgáló világtörténeti események és helyzetek ismertetésével.”⁵⁴

A világháború

Bár a háborús felelősség (Kriegsschuldfrage) fokozatosan elvesztette központi jelentőségét a világháború tárgyalása során,⁵⁵ de bizonyos új elemek fel-felmerültek.

Az Ember – Várady-könyv már viszonylag részletezően külön fejezetben tárgyalta az előzményeket is. Ebben szó esett a nagyhatalmi érdekellentétekről, a Németország bekerítésére törekvő, VII. Edward által képviselt új angol politikáról és a balkáni háborúkról.⁵⁶ *Marczell – Szegedi* tankönyve részletesen ismertette az egyes országok haditerveit.⁵⁷ A közvetett és közvetlen okokat bemutatva egyedül a *Varga Zoltán*-féle könyv elemezte részletesen Ferenc Ferdinánd megölésének körülményeit, bemutatva a szerb terrorszervezetek más merényleteit és céljait is (egységes délszláv állam, szerb vezetéssel).⁵⁸ Némiképp új elem az egyetemes történeti *Marczinkó–Pálfi–Várady*-tankönyvben az orosz felelősség kiemelése a mozgósítás kérdésében: „Mint hogy Oroszország már mozgósított Szerbia támogatására, ez arra készítette II. Vilmos császárt, hogy a német hadsereget mozgósítsa. Erre egymás után fegyvert fogott Franciaország, Anglia és Belgium.”⁵⁹ Saját „Háborús felelősségünk”-et így tárgyalták a tankönyvben: „Magyarország csak kényszerhelyzetben és csupán területi épségének védelmére nyúlt fegyverhez. A magyar kormány feje, Tisza István a koronatanácsban, majd utána a királyhoz intézett felterjesztésben a leghatározottabban állást foglalt a háború ellen, de kitörését megakadályozni már azért sem tudta, mert a háború okai kiegyenlíthetetlennek látszó világhatalmi és gazdasági ellentétek voltak. Mikor Tisza látta, hogy

53 *Az 1934. évi XI. tc. indoklása.* Magyar Törvénytár, Budapest, 1935. 83-84.

54 Uo. 83.

55 Unger (1976) 246.

56 Ember István (1932): *Világtörténelem. III. Újkor és legújabb kor. A leánygimnázium, leánylíceum és leánykollégium számára.* Átdolgozta: Várady Erzsébet. Atheneum, Budapest. 203-206. (I. A világháború előzményei)

57 Marczell Ágoston – Szegedi Tasziló (1940): *A legújabb kor története a francia forradalomtól napjainkig. A gimnázium és leánygimnázium VI. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest. 95-96. (Igaz, csak apró betűs szövegben.)

58 Varga Zoltán (1942): *A magyar nemzet története. II. rész. A szatmári békétől. Gimnáziumok és a leánygimnázium VIII. oszt. számára.* Kiadja az Országos Református Tanáregyesület és az Országos Evangélikus Tanáregyesület. Debreceni Könyvnyomda, 90-91.

59 Marczinkó Ferenc – Pálfi János – Várady Erzsébet (1940): *A legújabb kor története a francia forradalomtól napjainkig a gimnázium és leánygimnázium VI. osztálya számára.* Egyetemi Nyomda, Budapest. 119.

a háborút nem tudja elhárítani és felismerte a hazánk létét fenyegető súlyos veszedelmet, minden erejével rajta volt, hogy a nagy küzdelmet sikerrel, a magyar becsülethez méltóan harcoljuk végig.⁶⁰ Tehát egy heroikus Tisza István-kép bontakozik ki előttünk, továbbá a háború elkerülhetetlenségének dogmája. Ez utóbbi vonatkozásban hatott a harmincas évek tankönyvíróira Gratz Gusztáv történetírói munkássága.⁶¹

A szövetségünkön belüli felelősség kérdésében Varga protestáns kiadású tankönyve hangsúlyozta, hogy a Monarchia vezetői közül Conrad vezérkari főnök és Berchtold külügyminiszter volt a háború mellett, míg Tisza István a háború ellen foglalt állást. Berchtold állítólag azzal szerezte meg Németország támogatását, hogy II. Vilmos császár dinasztikus érzelmei sérültek az osztrák trónörökös elleni merénylet miatt, Tiszát pedig az „kergette” az erélyesebb hangvételű ultimátum elfogadásába, hogy különben elveszítjük Németország szövetségét. Varga nem ezekben a tényezőknél látta a hibát, hanem abban, hogy a nyugati közvélemény megnyerésére nem került sor.⁶² Ugyanakkor a tankönyvíró elismerte: „Világos, hogy az egész emberiségre kiterjedő válságot nem a szerb veszély idézte elő. A helyzet elmérgesedésének mélyebben fekvő okai voltak: így főként az angol-német gyarmati, kereskedelmi és flottaver-sengés [...]; a francia revanche-gondolat [...], Oroszország balkáni törekvései s az olasz nemzeti törekvések, melyek Ausztria olaszlakta területeinek s az Adriai-tenger uralmának megszerzésére irányultak [...]”⁶³ Itt ez utóbbit nevezhetjük új elemnek a korábbiakhoz képest. Egyes tankönyvekben már erkölcsi felelősség is felmerül. Madai Pál többszerzős tankönyvében – mely korábban született, de ekkor még használták – így írt: „A hágai békepalota már készen állott, de a nagyhatalmak a döntőbírótság ítélete helyett szövetségeik haderejében bíztak inkább és lázas fegyver-kezésbe kezdtek. [...] **Évtizedeken át tudatosan belenevelték a gyűlöletet a népekbe, hogy a leszámolást előkészítsék.**”⁶⁴

Az erőviszonyokról a magyar történeti *Marczinkó – Pálfi – Várady*-tankönyv fest szempontunkból már a háború eseményeinek tárgyalása kezdetén sem túl rózsás, de legalább plasztikus képet: „A központi hatalmak helyzetét a világégésben súlyosbí-totta, hogy ellenségeinknek jól előkészített bekerítési politikája következtében minden külső nyersanyagforrástól és élelmiszerkészletől elvágvá, egy hatalmas, ostromlott vár kétségbeesetten védekező, hős seregéhez hasonlóan harcoltak létükért az egész világ ellen. Egyetlen erősségük népeik hazaszeretete, a közös veszedelem felismerése,

60 Uo. 131.

61 „Magyarország ... nem folytathatott más politikát, mint azt, amely a háborúra vezette.” (Gratz Gusztáv (1934): *A dualizmus kora II.* köt. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 298. Reprint kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest. 1992.)

62 Varga (1942) 90-91. *Szegedi Tasziló*, egy másik felekezeti tankönyvíró egyszerűbben „intézte el” a kérdést: „Magyarország kormánya nem akart háborút, s Tisza István gróf miniszterelnök hivatalosan is ellenezte. Nem tudtunk azonban kitérni előle, s a nemzet áldozatos lélekkel vállalta a rákényszerített küzdelmet.” (Szegedi Tasziló (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. Gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest, 62.)

63 Varga (1942) 92.

64 Madai Pál – Koch István – Németh József (1930): *Világtörténet IV. A legújabb kor története a középkor-lak VII. osztálya számára.* Franklin, Budapest. 130. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

a fegyelem s tökéletesebb fegyverzetükbe és a kiválóbb hadvezetésbe vetett rendíthetetlen hitük volt.”⁶⁵

Magát a világháborút általában frontok szerinti bontásban tárgyalták a tankönyvek.⁶⁶ Az ezekbe való belebonyolódás helyett egy érdekesebb részletkérdés tanulmányozását emeltük ki a történesek és elemzések sorából. A *Marczell – Szegedi* egyetemes történeti tankönyv foglalkozott – az első világháborúban még elég periférikus jelentőségű – légi hadviseléssel: „A világháború nagy mértékben kifejlesztette a légi csatározást. Főképp [sic] Németország **léghajóival** is próbálkozott s Zeppelinjeivel ismételten bombázta Párizst és Londont. Sokkal nagyobb hatást értek el a hatalmak a **repülőgép** alkalmazásával. Eleinte itt is a németek voltak fölényben, utóbb azonban a francia és angol haderő felsőbbbsége állandósult.”⁶⁷ Az új harceszközök közül szó esik a legtöbb könyvben a bűvárhajókról, a tankokról is, de – érdekes módon – a harci gáz alkalmazásának említésével nem találkozunk az elemzett munkákban.

Igazán részletezően tárgyalták a korabeli tankönyvek a háború magyar vonatkozásait, sokkal hangsúlyosabban, mint a mai tankönyvek. Ennek megfelelően a szerb, az orosz, a román és az olasz hadszínteret kiemelten tárgyalták. Különösen a ma már – egyébként méltatlanul – kevésbé emlegetett limanovai csatát emelik ki a tankönyvek zömében. Legrészletezőbben Várady Erzsébet foglalkozott igen plasztikus leírásában a magyar huszárok hősiességével: „A limanovai csata 1914. december 9-től 12-ig tartott. Az orosz támadás Przemysl is birtokába vette, a Tatár- és Uzsoki-hágón orosz csapatok nyomultak be, a Kárpátokat népfölkelők védik. Az orosz főserég Krakko felé tart, hogy innen Bécset fenyegetse. Ekkor a fehérvári 9. sz. Nádasy- és a Jászún-huszárok néhány százán több ezer orosz ellen felvették a küzdelmet. Muhr ezredes pisztollyal a kezében tör elő. Éljen a haza! Előre! Utána a huszárok gyalog; köröm, fog, puskatus, ágyú, dorong a fegyverük. Az ezredet két golyó éri, hátraviszik, alig van már élő és mind sebesült, de a maroknyi magyar visszaűzte az ellenséget. Krakkot megmentette. A lengyel Tátrából támadó Hadfy-hadosztály az orosz gőzhengert 50 kilométernyire viasztörítette. A magyar őserő, a magyar virtus, a névtelen magyar hősök rendíthetetlen bátorságának e példája bámulatba ejtette a világot.

A limanovai győzelem tette lehetővé az 1915. május 2-i gorlicei áttörést.”⁶⁸

A tankönyvírók szinte minden alkalommal – mint fentebb Ember István könyvének átdolgozója, Várady Erzsébet – katonáink hősiességét emelik ki, ápolva az adott korban oly fontos nemzeti érzést. Néhány példa, az elsővel mintegy folytatva az elő-

65 Marczinkó Ferenc – Pálfi János – Várady Erzsébet (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. Gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára*. Egyetemi Nyomda, Budapest. 77. Az Ember – Várady-könyvben egy nagyon beszédes térkép bizonyítja is ezt. (Ember – Várady (1932) 207.) Az ostromlott vár képe Domanovszky korábban idézett tankönyvéből származik. (Domanovszky /1926/ 130.)

66 Például: Francia, keleti, balkáni, olasz, török, valamint orosz front és Románia bontásban: Madai – Koch – Németh (1930) 131-134.

67 Marczell – Szegedi (1940) 99. (Kiemelések az eredeti szövegben.) A Madai-könyv egész oldalas képsorozatot szentelt a témának: Madai – Koch – Németh (1930) 133.

68 Várady Erzsébet (1934): *A magyar nemzet története. A szatmári békétől napjainkig. A leánygimnáziumok, leányliceumok és leánykollégiumok VIII. osztálya számára Dr. Ember István tankönyvének felhasználásával*. Atheneum, Budapest. 116. (Az utolsó mondat kivételével apró betűs szöveg.)

zót, kiteljesítve valamennyi frontra: „1915 tavaszán [...] a híres gorlicei áttörésnél nagyrészen katonáink hősiessége szabadította fel Lengyelországot s messzire elkergette az oroszokat a magyar határtól. Az isonzói vonalon páratlan szívóssággal verték vissza az olaszok alaposan előkészített támadását. Kitűntek Szerbia meghódításában és Erdély felszabadításában a románok ellen.”⁶⁹ Kevésbé konkrét, de annál túlzóbb a Madai-tankönyv leírása, hiszen tiszta magyar ezredek nem voltak: „A magyar katona hősiességét nemcsak a mieink hirdették, de elismerte az osztrák hadvezetés is, mikor a legveszélyesebb pontokra magyar ezredek állított; még nagyobb dicséret rájuk az, hogy az orosz, olasz jelentések szerint a monarchia legjobb katonái a magyarok voltak.”⁷⁰ Még ennél is rajongóbb, inkább az érzelmekre ható Varga könyvének a leírása: „A magyar katonát erényei, halált megvető bátorsága és komoly felelősségérzete a monarchia haderejének legjobb, legmegbízhatóbb elemévé tették, s ezért a legnehezebb feladatokat neki kellett vállalnia. A megbízhatatlan cseh és szerb ezredek helyett legtöbbször a magyarok vérezték...”⁷¹ Ez utóbbi „árulótóposz” visszatér több más helyen, például a Marczinkó – Pálfi – Várady-féle egyetemes történeti tankönyvben is.⁷²

Erősödő eleme a világháborús leírásoknak Horthy Miklós szerepének egyre felmagasztalóbb bemutatása. Tankönyvi kultuszának kezdete kormányzóvá választása 10. évfordulójától eredeztethető. Ekkor a Protestáns Tanügyi Szemle *A hajnal fia* című vezércikkében köszöntötte a kormányzót, melyből csak egy sokat mondó sort idézünk: „Az a hajnal hozta e világra, mely Magyarország egén az abszolút uralom nyomasztó, sötét éjszakája után föltetszett.”⁷³ Ezt kezdték „ragozni” a tankönyvek, melyekben Horthy hamarosan világháborús hős lett. „A háború a tengeren is dicsőséget szerzett a magyarságnak. Horthy Miklós sorhajókapitány csekély flottájával két ízben is győzelmes csatát vívott az Adrián. A háború második évében összelötte az entente szállítóhajóit, utóbb pedig az Otrantói-szorosban a bűvárhajók ellen alkotott ellenséges hajózárat törte keresztül.”⁷⁴ Tíz évvel később ugyanez a szerzőpáros már külön alcímmel (*Horthy Miklós hadi vitézsége*) nagyobb részletességgel és pátozzsal, jóval terjedelmesebben adta elő ugyanezt: „... többször is kitüntette magát Horthy Miklós sorhajókapitány. Nyomban az olasz hadüzenet után, mint egy hajóosztag parancsnoka, részt vett az olasz partok bombázásában. Bár hajóját, a Novara cirkálót is több találat érte, fényesen végrehajtotta feladatát. Utóbb nagyszámú antantgőzhajót süllyesztett el, amelyek élelmet és hadiszert szállítottak Montenegrónak és Szerbiának. De legnagyobb teljesítménye az Otrantói-szoroshoz fűződik (1917. május). Itt az antant teljesen elzárta kijáratunkat a Földközi-tengerre. Horthy Miklós felvonult három cirkálóval, és két torpedóhajótól támogatva valósággal megsemmisí-

69 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 131.

70 Madai – Koch – Németh (1930) 147.

71 Varga (1942) 95.

72 „A csehek árulásai és egyes nemzetiségek megbízhatatlansága miatt a legnehezebb pontokra többnyire magyar csapatokat küldött a hadvezetőség.” (Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 131.)

73 S. Szabó József (1930): *A hajnal fia. Protestáns Tanügyi Szemle*. 4. 3. 75.

74 Marczell Ágoston – Szolomájer Tasziló (1930): *Egyetemes történelem. IV. rész. A gimnázium, reál- és tanintézmények története VII. osztály számára*. Szent István Társulat, Budapest. 137. Idézi: Unger (1976) 250.

tette az ellenséges hajók záróvonalát. A Novara vezérhajóját számos találat érte, maga Horthy Miklós is súlyos sebeket kapott, ennek ellenére kitartott és elvégezte feladatát. Hadi tetteiért nevezte ki IV. Károly király soron kívül ellentengernaggyá, és rábízta az osztrák és magyar flotta parancsnokságát.⁷⁵

Viszonylag hosszan és részletezően tárgyalták a tankönyvek az összeomlást, illetve kutatták annak körülményeit. Mindenképpen túldimenzionált Amerika (azaz az Egyesült Államok) háborúba való beavatkozása jelentőségének hangsúlyozása. Ennek indokainál a német búvárhajók tevékenysége (például a Lusitania elsüllyesztése, pedig ez a hadba lépés előtt csaknem két évvel következett be) mellett gazdasági számításokat is említettek egyes tankönyvek: „És nagyon számításba vette Amerika azt is, hogy a háború elvesztése esetén az antant államok nem tudnák megfizetni a nála felgyülemlett adósságot.”⁷⁶ Ehhez képest a Szegei-féle tankönyv *A háború vége felé* című alfejezetében még 1918-ban is eléggé rózsaszínű képet fest a hadi helyzetről: „Ezek után [Oroszország kilépése a háborúból a bolsevik hatalomátvételt követően] a keleti arcvonalon megszűntek a hadműveletek, az olasz és a francia tereken pedig annál nagyobb sikerrel folytak reánk nézve. Az olasz harctéren már Velencét fenyegettük, a németek pedig messzehordó ágyúikkal Párizst lőtték.”⁷⁷ Igaz, utána szinte rögtön „*A középponti hatalmak kimerülése*”-ről szóló alfejezet következik: „Mindamellet már gondolni sem lehetett arra, hogy a végső győzelmet a középponti hatalmak fogják megnyerni. Már a kimerültség jelei kezdtek náluk mutatkozni. Amerikából kétmillió [!] friss hadsereg érkezett és szállt harcba a nyugati fronton. Így a franciaországi német támadás lassan védekezésbe, sőt visszavonulásba ment át, és megkezdődött a középponti hatalmak összeomlása.”⁷⁸ Ez utóbbit legpontosabban talán a magyar történeti Marczinkó – Pálfi – Várady-tankönyv fogalmazta meg: „Mikor 1918 őszén a szaloniki [görög] hadsereg áttörte a bolgár arcvonalat és haderőink is súlyos vereséget szenvedtek a Piavénál, a törökök pedig Mezopotámiában, sőt a németek is nyugaton lépésről lépésre hátráltak, a központi hatalmak összeomlása elkerülhetetlen volt.”⁷⁹ Előbukkan ismét a legyőzetlenség és a hátszági összeesküvés toposza: „De a csatavesztések ellenére is mégsem az ellenség katonai fölénye győzött le bennünket, hiszen seregeink mindenütt ellenséges területen álltak. Lelki fáradtság alatt roskadtunk össze a túlnyomó számú, kimeríthetetlenül gazdag és kitűnően felszerelt ellenséggel szemben. Ezt a kimerültséget aztán mindenütt kihasználták a szocialisták s a háború ellen izgatták a nemzeti társadalmakat.”⁸⁰

Az összeomlás okait a legrészletezőbben és legelemzőbben talán Varga tankönyve tárgyalta: „A központi hatalmak élelmiszerekben és nyersanyagban a háború vége felé egyre nagyobb hiányt szenvedtek. A szükség és az ezzel együtt járó magas árak

75 Marczell – Szegei (1940) 99.

76 Marczell – Szegei (1940) 100.

77 Szegei Tasziló (1942): *Magyarország története a szatmári békétől napjainkig. Gimnázium és leánygimnázium VIII. osztálya számára.* Szent István Társulat, Budapest. 65.

78 Uo.

79 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 79.

80 Marczell – Szegei (1940) 101.

következményei mind élesebben érezhetőek lettek. A helyzet romlását csak siettette, hogy a rendeleteket sem hajtották mindig szigorúan végre. A hadiszerek előállítását és több más olyan munkát, melyet azelőtt férfiak láttak el, most nők végezték. A hasznosítás és az uzsora szélében elterjedt. Míg a hadseregszállítások és a háborús üzletek révén a vállalkozók vékony rétege sokszor törvénytelen eszközök felhasználásával mérhetetlen vagyonok ura lett, a társadalom széles rétegei elszegényedtek, és a nyomor mindinkább általános lett. Ezek a bajok sokaknál a fennálló társadalmi rend elleni elégtelenségeket váltották ki. [...] Katonáink hősiek magatartásával és önfeláldozásával szemben a polgári lakosság nem tudta hasonló kitartással viselni a háborúval járó megpróbáltatásokat. A politikai harcok és a gazdasági szükség viszont a hadsereg és annak hangulatára gyakoroltak befolyást. Ezt a hatást az entente és a bolsevisták propagandája még megerősítette...⁸¹

Több tankönyv megemlékezett a háborús veszteségeinkről is. Madai Pál egyetemes történetében 3,5 millió magyar hadba vonulásáról esett szó, megjegyezve, hogy minden hatodik emberről van szó. „A közös hadsereg magyarországi ezredei, még a nemzetiségiek is, hűségesen teljesítették a kötelességüket, mert túlnyomóan magyar tartalékos tisztek vezetése alá kerültek. A honvédség és a magyar népfőlkelő hadsereg (18–21, 32–50 évig) pedig egységes nemzeti szellemtől volt áthatva. Így érthető, hogy a magyar katona vitézsége döntő szerepet vitt az orosz, olasz, délszláv és oláh frontokon, egyes különítményei részt vettek a francia és török harcokban is. A 3,5 millióból meghalt 700 000, megebesült 730 000, hadifogságba esett 740 000. A háború végén még mindig milliónál nagyobb magyar seregünk volt jól felszerelve és megedzve.”⁸² Ennél pontosabb, illetve némileg eltérő adatokat idézett a Marczell–Szegedi-tankönyv: „Magyarország végeredményben 3 800 000 katonát adott. Ennek a nagy tömegnek fele sem került ki épen a háborúból. Veszteségünk: elesettekben és elhaltakban: 661 000 fő, a bevonultak 17%-a; sebesültekben: 743 000, a bevonultak 20%-a; foglyokban 734 000 fő, a bevonultak 19%-a. De éppen az áldozat nagyságából merítette a nemzet ama reményét, hogy előbb-utóbb ki tudja csikarni az igazságtalan béke megváltoztatását.”⁸³

Néhány könyv irodalmi idézetekkel is fűszerezte a háborús leírásokat, fokozva az érzelmi hatást. Ezekből kettő a kor szinte egyetlen, de annál kiválóbb női tankönyvszerzőjének munkáiban található. *Gyóni Géziát*, az oroszországi hadifogságban meghalt költőt – leghíresebb verse a *Csak egyetlen éjszakára...* – idézte *Várady Erzsébet* világtörténeti tankönyvében, de nem ezzel a költeményével, hanem a Przemysl orosz ostroma idején alkotott *Ének a gránicon* című verse részletével:

„Életemet, e drága pohárt, zengőt
Csordultig vérrel kezdedbe adom:

81 Varga (1942) 94-95.

82 Madai – Koch – Németh (1930) 147.

83 Marczell – Szegedi (1940) 106.

Öntözd vele a boldogabb jövendőt,
Jövő virága nyiljék gazdagon.⁸⁴

Várad Erzsébet magyar történeti tankönyvében *Babits Mihály Miatyánk*⁸⁵ című 1914-ben született versének kezdő sorait illesztette be a világháború *Közvetlen előzmények* alfejezetébe:

„Miatyánk ki vagy a mennyekben,
harcokban, bűnökben, szennyekben,
rád tekint árva világod:
a te neved megszenteltessék,
a te legszebb neved: Békesség!
Jöjjön el a te országod.”⁸⁶

Az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság

A történések után közvetlenül – hiszen nem lehetett elhallgatni – viszonylag részletesen, a húszas évek második felétől viszont eléggé elnagyoltan foglalkoztak a tankönyvekben 1918–1919 eseményeivel. A harmincas évektől a korábbiakhoz képest ismét bővebben, legalább 2–5 oldal terjedelemben jelentek meg a témák. Különösen az újabb világháború éveiben, az antikommunizmus újabb erősödése idején nőtt a terjedelem, hogy „a forradalomellenes belső, „lelki” frontot erősítsék, a forradalmak s a forradalmi vezetők végzetes bűnösségét jobban hangsúlyozhassák, és a proletárdiktatúrát még egyértelműbben kizárják a magyar történelem lehetséges alternatívái közül”.⁸⁷

A forradalmak (más értelmezésben az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra) értelmezése – és elvetésének alapja – továbbra is az, hogy a magyarságtól idegen erők, és nem a belső fejlődés következményei voltak. „A nemzet behódolása a neki idegen, sőt létét romboló szellem előtt: ez tette lehetővé elszegényedésünket s lelki összeomlásunkat. A nemzetrontó irányzat (szabadkőművesek, polgári radikálisok, szociáldemokraták) **gr. Károlyi Mihály**ban találta meg eszközét.”⁸⁸ A papi szerző két, XIX. századi pápai enciklikákkal is elítélt irányzatot bírált, Szeffő Gyula Három nemzedéke⁸⁹ okfejtésének megfelelően, a liberalizmust és a szocializmust: „Sajtójuk útján egyre jobban megmérgezték a társadalmat, a keresztény és nemzeti világnézettel ellentétes eszmékkel telítették és hazafiságában megingatták.”⁹⁰

84 Ember (1932) 214. (Várad idézte ebben a tankönyvében a mottónkban megjelenő Boross Sándor versrészletet is.)

85 Jelenits István (2007): Miért nagy vers Babits Mihály *Miatyánkja*? In: „*Nem sülyed el az emberiség?... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk.: Jankovics József. Szerk.: Császtvay Tünde. Szerk.: Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest. 815-826.

86 Várad (1934) 115.

87 Unger (1976) 247.

88 Szegedi (1942) 67. (Kiemelés a tankönyvben.)

89 Szeffő Gyula (1920): *Három Nemzedék: Egy hanyatló kor története*. Élet, Budapest. A munka népszerűségét bizonyítják a korban megjelenő újabb kiadások: 1922., 1926., 1934., 1935., 1938., 1940. 1934-ben jelent meg az Ötödik könyvvel (Trianon óta) először bővítve: U.ő: *Három Nemzedék és ami utána következik* címmel. (Reprint kiadása: ÁKV-Maecenas, Budapest, 1989. Glatz Ferenc előszavával)

90 Szegedi (1942) 67.

Károlyi Mihályt – talán az egyetlen, *Mesterházy Jenő*⁹¹ kivételével – minden tankönyvszerző még a korábbiaknál is egyértelműbben elítélte:⁹² „... azt a látszatot keltették, mintha az adott történelmi helyzetben a legdöntőbbek Károlyi nézetei és tettei lettek volna”.⁹³ Néhány tankönyvi idézet ennek illusztrálására: „Károlyiék azt hitték, hogy a háború kiépítette a népek testvériségét, és azt hitték, hogy békebarát elvek megvédik Magyarország területi épségét.”⁹⁴ Ugyanezt élesebben fogalmazta meg *Szegedi Tasziló*: „Az új népkormány egész működése a jóvátehetetlen bűnök sorozatából állott. [...]... vakon bízott [ti. Károlyi] a világforradalomban, illetőleg a nemzetközi radikális és szocialista erők igazságtévesztésében. Ez oktalan bizakodás tette Magyarországot a nemzetiségek könnyű prédájává.”⁹⁵ A Károlyi-kormányzat szándékos bűnösségét így indokolták: „Amikor a legnagyobb szükség volt minden magyar katonára erejére, a hadügyminiszter feloszlatta a hadsereget és abban a hitben, hogyha Magyarország kilép a küzdők sorából, az antant elismeri semleges országnak, elrendelte az összes arcvonalon a fegyverletételt s ezzel Magyarországot kiszolgáltatta ellenségeinek.”⁹⁶

Egy tragédiához tragikus hősré is szükség volt. Ez lett Tisza István. Több tankönyv, köztük a Varga Zoltán-féle is, hosszan részletezte, és értékelésében élesen elítélte a gróf meggyilkolását. A hangvétele megfigyelése érdekében kövessük nyomon, hogyan heroizálta őt: „A forradalmi idők első tette a háborús felelősséggel vádolt **Tisza István gróf** meggyilkolása volt: október 31-én délben néhány forradalmár benyomult Tisza lakásába, akit felesége és unokahúga szemeláttára agyonlőttek. Tisza jól tudta mi vár rá, de nem menekült, bár erre lehetősége lett volna. Halálában is az volt, aki életében: egyenes, meg nem alkuvó. Vele az egyetlen erőskezű ember is sírba szállott, aki még képes lett volna a súlyos idők megpróbáltatásai idején az állam kormányát kezében tartani.”⁹⁷ Szegedi rövidebben, de hasonlóan írt: „Az „új világ” első áldozata **gr. Tisza István** volt, az az államférfi, aki „nyílt szemekkel látta az örvényt”, amely felé nemzete haladt, s rettenthetetlen akaraterejével dolgozott hazája megmentésén; gonosz kezek saját lakásán gyilkolták meg.”⁹⁸

A tanácsköztársaság elítélése még ennél is egyértelműbb. Az érvek sorában az idegen gyökerűség (vezetői túlnyomóan zsidó származásuk voltak és az orosz minta) mellett az erkölcstelen diktatórikus lépések öncélú terrorként való hangsúlyozása vezettek. Szegedi érzelmileg is túlfűtött terjedelmes jellemzésében ezek az elemek

91 Mesterházy Jenő (1941): *A magyar nemzet történelme a XVIII. század végétől napjainkig a mai államszervezet ismertetésével*. A líceumok és a leánylíceum IV. osztálya számára. Franklin, Budapest.

92 Például: „minden képesség és rátermettség nélkül vállalkozott e válságos időben az ország vezetésére.” (Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 80.)

93 Unger (1976) 248.

94 Varga (1942) 96.

95 Szegedi (1942) 67-68.

96 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 80. A szerzők egyetemes történelmi tankönyve idézi a néhány napig hadügyminiszter Linder Béla elhíresült mondását: „*Nem akarok katonát látni!*” (Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 132.)

97 Varga (1942) 96. (Kiemelés az eredeti tankönyvből.)

98 Szegedi (1942) 67. (Kiemelés az eredeti tankönyvből.)

hiánytalanul előbukkantak: „Elméletben az új rendszer a proletárok diktatúrája lett volna, de valójában „**őrültek és gonosztevők**” – túlnyomórészt zsidók – egyéni zsarnoksága alá jutott a nemzet. A valláserkölcsi és hazafias eszméket gúny tárgyává tették és megsemmisítésükre törekedtek; a legkitűnőbb és leghűségesebb magyarokat legyilkolták vagy börtönbe zárták, terrorlegényekkel kínozták, s kémkedéssel, forradalmi törvényszék elé állítással az egész polgárságot örökös rettegésben tartották. A termelést megbénították, a városokat kiéheztették, s az egész nemzeti társadalmat testileg-lelkileg egyaránt halálra gyötörték.”⁹⁹ Apróbetűs részben megemlékezett a szerző a proletárdiktatúra mintegy 500 áldozatáról, köztük 19 katolikus papról is. Varga felsorolása még tényszerűbb: „Az ország új urai nyomban elkobozták a sajtószabadságot, feloszlatták az államrendőrséget, bezárták a kereskedéseket, lefoglalták a főúri palotákat, zár alá helyezték a takarékbetéteket és folyószámlákat, megszervezték a forradalmi törvényszékeket, elrendelték a gyárak, bányauzemek, nagybirtokok szocializálását, felállították a vörösőrséget és a vörös hadsereget.”¹⁰⁰ Vannak olyan leírások is, amelyek az új és gyűlölt rendszer gazdasági csődjét emelték ki: „Azt hirdették, hogy a szociális termelésből fakad a jólét, valójában azonban a szocializált üzemeik termelése mélypontra esett, az általuk meghonosított ún. fehérpénzért a vidék józan népe nem volt hajlandó élelmet adni és ez valóságos éhínséget idézett elő a városokban.”¹⁰¹

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a középiskolai, különösen a gimnáziumi tankönyvek egyébként mértéktartó stílusa nem volt kötelező az őszirózsás forradalom, de főleg a tanácsköztársaság esetében.¹⁰² Mindez az ekkor már „hagyományos” szovjet rendszerrel szembeni ellenségesség mellett azért is jellemző, mert így a forradalmakat (őszirózsás forradalom és tanácsköztársaság) lehetett felelőssé tenni az integer Magyarország széthullásáért is. Mellesleg ezzel a fehérterrort is természetes ellenhatásként lehetett tárgyalni: „Törvényes eszközökkel meg kellett torolni a forradalom és a proletárdiktatúra bűneit.”¹⁰³

Trianon

A trianoni békeszerződés a betetőzése, vagy számunkra inkább a mélypontja volt annak a hatéves folyamatnak, amely a világháború kitörésétől annak békével való lezárásáig hazánk történelmében lezajlott. Általában békeparancsként jelent meg a tankönyvekben, részletes leírással és még alaposabb elemzéssel. A dualizmus időszakát lezáró korszakhatár szinte mindegyik munkában Trianon. Viszonylag kevésbé részletezték a béke létrejöttének körülményeit. Talán egyedül a Várady Erzsébet által átdolgozott, eredetileg *Ember István* által írt magyar történeti tankönyv foglalkozott ezzel bővebben, mégpedig ekkor még példa nélküli önálló forráselemzés-

99 Szegedi (1942) 68. (Kiemelés az eredeti tankönyvben.)

100 Varga (1942) 96-97.

101 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 133.

102 Unger (1976) 249.

103 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 82.

sel, *A magyar békefeltételek átvételének körülményei Gróf Apponyi Albert Élmények és Emlékek* c. posztumusz művéből szemelvényrészlettel.¹⁰⁴

Úgy gondoljuk, célszerűbb az értékelésekből válogatnunk, de előbb idézzük fel, hogy minősítették a békerendszer más elemeit: „**A versailles-i béke** (1919) büntetésnek készült Németország ellen. Az antant hatalmak egyszerűen kimondották, hogy Németország s a Monarchia bűnösök a háború felidőzésében; ezért minden tárgyalás nélkül olyan kemény békefeltételeket szabtak eléjük, amelyek létalapjukban rázkódatták meg őket.”¹⁰⁵ A Szegedi-könyv a párizsi békekonferencia egészét így értékelte: „A győző nagyhatalmakat és a hozzájuk csatlakozott kisállamokat ... csak egy cél vezette: a legyőzöttek kizsákmányolása és megnyomorítása. Az értekezlet nem is tárgyalt a legyőzöttekkel a feltételekről, hanem csak közölte velük rendelkezéseit s kényszerítette őket azok elfogadására. [...] A tanácskozó hatalmak a legyőzötteket vádolták meg a háború előidőzésével, s mindannyiukra büntető rendelkezéseket szabtak.”¹⁰⁶ Egyes könyvek már a parancsbékék várható következményeit is tárgyalták, igaz, már az újabb világháború idején: „A hosszú háború és az egyoldalú parancsbékék óriási változásokat idéztek elő Európában. A megcsönkített, gazdaságilag megbénított országok évekre kikapcsolódtak a termelésből, szegénységük miatt jórészt a fogyasztásból is és ezzel egész Európa gazdasági életét károsan befolyásolják. A megalázott és megcsönkített nemzetek nem törődhetek bele a rájuk kényszerített békékbe és igyekeznek mindent elkövetni, hogy sanyarú helyzetükön változtassanak. Mindez új európai bonyodalmak csíráját rejti magában.”¹⁰⁷

A Marczell – Szegedi-tankönyv trianoni békeparancsról szóló értékelésében emelkedett hangon felidézte a világháború első hősi halottjának az emlékét is, aki történetesen persze magyar volt: „De bármennyire is széttördelték a nemzet testét, nem tudták összetörni a lelkét, melyet egy ezredév nevelt rá a véget nem érő küzdelemre. A világháború legelső hősi halottjaként magyar baka ontotta véré: Kovács Pál, a szolnoki közös gyalogezred gyalogosa, a Száva partján. Beszédes jelképe ez a magyar sorsnak, de példázza azt a lelket is, mely dicsősége múltunknak és záloga nemzeti jövőnknek.”¹⁰⁸ A Szegedi-tankönyv hosszan értekezett „A trianoni béke elhatározottságá”-ról: „A csehszlovák, román és délszláv Nemzeti Tanácsok a háború folyamán elhittették a francia és angol közvéleménnyel, hogy elnyomjuk a nemzetiségeket, s a világháborúért mi vagyunk **felelősek**. Másrészt az antant hatalmak már a háború alatt elkötelezték magukat a Monarchia utódállamainak, sőt – igaz, hogy a forradalmi Károlyi-uralom bűne folytán – a magyar béketárgyalások idejére hazánkat már **fel is darabolták** ellenséges szomszédaink.”¹⁰⁹ Varga tankönyve így írt Trianonról: „A trianoni békeparancsot nem az igazságkeresés hozta létre, hanem az a szándék, hogy az entente hatalmak Magyarországon bosszút álljanak, szövetségeseiket pedig

104 Várady (1934) 120. (Tegyük hozzá, apró betűs szedésben.)

105 Marczell – Szegedi (1940) 102.

106 Szegedi (1942) 69-70. (Apró betűs szöveg.)

107 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 124-125.

108 Marczell – Szegedi (1940) 105.

109 Szegedi (1942) 70.

megjutalmazták; ezért akarták szétszaggatni a Kárpátok koszorúzza Magyar-medencének történelmi fejlődés megszentelte nagyszerű gazdasági és földrajzi egységét.¹¹⁰

A békeparancs által megszabott új határok elég plasztikus leírására vállalkozott Várady Erzsébet tankönyvében: „A határ Pozsonytól az Öregduna mentén az Ipoly torkolatáig, innen az Ipoly mellett, majd Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és Kassa városok előtt délkeleti irányban Sátoraljaújhely és a megszállott területen fekvő Beregszász előtt, az ugyancsak megszállott román területre eső Szatmár, Nagyvárad, Arad mentén vonul, és Szegedtől délre csatlakozik a Dráva felé haladó jugoszláv határhoz. A határvonal innen Baranya egy részének leszakításával a Dráva, majd a Mura mentén vezet, végül a keskeny nyugati határrész leszakításával Pozsonyhoz tér vissza.”¹¹¹ Ezt követően kerül sor a tényt számok leírására. Ezekből nem az elcsatolt területek nagyságára és az elvesztett lakosság lélekszámára vonatkozó adatokat idézzük, hanem kevésbé ismerteket, a tankönyvek által kevésbé idézettek: „Így elvesztett búzaterületünk 34%, lomboserdőink 87%, vízterületeink 80%, a só- és nemesércbányáink 100%. Megmaradt szénbányáink 70%-a, ipari termelésünk 56%-a. Gazdagon felszerelt középiskoláink kétharmada megszállott területen maradt.”¹¹²

Az érzelmi hatásokra apellálóan fájdalmas a parancsbéke kemény következményeinek a leírása, a végén helyenként már pozitív kicsengéssel: „Elvesztettük a legértékesebb bányáinkat, termőföldjeinket, erdősegeinket, gyárainkat, vasúti vonalainknak, felszereléseinknek és hatalmas állami vagyonunknak nagy részét. Eddig nagyszerű természetes földrajzi határaink voltak, most legnagyobb részét mesterséges vonalak választanak el ellenséges érzelmű szomszédainktól. [...] A trianoni béke a legnagyobb csapás, mely a magyarságot történelmi élete folyamán érte. Csak a nemzetben rejlő nagy értékeknek köszönhetjük, hogy ezt a csapást túléltek s komoly munkával és élni akarással készülünk a szebb jövő megteremtésére.”¹¹³ Ugyanezen szerzők két évvel később megjelent tankönyvében – nyilván a visszacsatolások okán – kifejezetten optimista jövőkép jelent meg: „A trianoni bilincsek szétpattantak; most már csak a nemzet akarátán múlik, hogy a megkisebbitett, de független Magyarország ismét nagy és virágzó legyen.”¹¹⁴

Érdekes kitekintés van Szegedi tankönyvében egy apróbetűs bekezdés erejéig a Trianonról szóló alfejezet végén *A trianoni Magyarország vezérei* címmel, mely önmagában is kortörténeti dokumentum. Itt három személy történelmi nagyságát taglalja a szerző – igaz, csak apróbetűs szövegben –, vitéz Nagybányai Horthy Miklós, gróf Apponyi Albert és Prohászka Ottokár jelentőségét. Csak a Horthyról szóló részből idézzük Kornis Gyula sorait, aki a 20 év óta hivatalban lévő kormányzóról a következőket írta: „A bolsevizmus és a román megszállás után a szörnyű káoszban ő lett a tengely, a gerinc, az erő, akinek parancsoló és szervező tekintélyét egy szívvel-

110 Varga (1942) 98. (Kiemelések az eredeti tankönyvből.)

111 Várady (1934) 121.

112 Uo.

113 Marczinkó – Pálfi – Várady (1940) 133-134.

114 Marczinkó – Pálfi – Várady (1942) 83.

lélekkel elismerte a nemzet s önként alávetette magát.¹¹⁵ Tükrözi ez az idézet, hogy a korszak végére kiteljesedő Horthy-legenda nem csupán a kormányzó előtti hódolás, hanem ő vált a magyar „jogfolytonossági gondolat”, az „ősi alkotmány”, sőt az „ezeréves magyar királyság”, a legitimitás gondolatának a megtestesítőjévé,¹¹⁶ vagyis az egész korszak joggal nevezhető el róla.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a Horthy-korszak tankönyveiben a trianoni nemzeti trauma felülírta a világháborús tragédiákat. Így a háborús leírások nagyobb súlyt helyeztek a vélt vagy valós hőstettekre, a magyarázkodásokra, az események megszépítésére a háború történéseinek tényszerű leírása helyett. Az érzelmi túlfűtöttség szinte minden esetben felülírta a racionalitás követelményét. Ebben közrejátszott a *nevelési* előírások egyre erősödő nemzeti szempontú meghatározottsága és a korban uralkodó szellemtörténeti szempontú *történetírás* is. A Monarchia felbomlása, az ország önállóvá válása, a forradalmak (az őszirózsás forradalom és proletárdiktatúra), a trianoni békediktátum következtében „Szétesett az az államszemlélet, amelyre a korábbi magyar történelemszemlélet épült...”¹¹⁷ A történet-, és ennek nyomán a tankönyvírás is rádöbrent arra, hogy az emberek nemcsak állampolgárok, akik államot alkotnak, hanem „vallási, kulturális, faji és nemzeti közösségek részesei is”.¹¹⁸ Meghatározó volt a *politika* befolyása, hiszen a magát ellenforradalmiként meghatározó rendszer éppen a forradalmak (őszirózsás forradalom és proletárdiktatúra egyaránt) tagadásából indult ki, ami meghatározó lett az 1918–19-es események tankönyvi tárgyalásában és értelmezésében, azaz egyértelmű elítélésében. A kezdettől megjelenő revíziós célkitűzések pedig természetesen állították a tankönyvi tárgyalások középpontjába Trianont és következményeit.

Zárásként Ember István Várady Erzsébet által kiegészített tankönyvből vett irodalmi idézet szolgáljon az idézett kor mementójaként:

„Elment a folyó, elment a falú.
Elment a Kárpát, a hegykoszorú.
Elment a bor, a szabadság, a dal.
S nem ment utána, tétlen nézte el
Ezerkilencszázhuszban a magyar.”
(Boros Sándor: A világtörténelemből)¹¹⁹

115 Szegegyi (1942) 71.

116 Unger (1976) 250.

117 Gunst Péter (1995): *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 170.

118 Mályusz Elemér (1931): *A népiség története*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk.: Hóman Bálint. Magyar Szemle Társaság, Budapest. 237-268. Idézi: Romsics (2011) 292.

119 Ember István (1932): *Világtörténelem. III. Újkor és legújabb kor. A leánygimnázium, leánylíceum és leánykollégium számára*. Átdolgozta: Várady Erzsébet. Atheneum, Budapest. 215.